

NAQQOSHLIK MAKTABLARINING USLUBIY O'ZIGA XOSLIGI (O'ZBEKISTON BO'YICHA)

Sheraliyeva Zulayxo Muydinjon qizi

Qo'qon davlat universiteti magistranti

E-mail: zulayxo_sheraliyeva@mail.ru; tel.: +998 70 134 37 77

Annotatsiya. Maqolada O'zbekiston hududida shakllangan Toshkent, Farg'ona (Qo'qon), Xorazm (Xiva), Buxoro va Samarqand naqqoshlik maktablarining uslubiy xususiyatlari rang tizimi, yetakchi naqsh turi, kompozitsiya qurilishi va pardozi usuli mezonlari asosida qiyosiy tahlil qilingan. Naqqoshlik maktablari uslubining shu hududlardagi kulolchilik bezagi bilan mushtarak jihatlari ochib berilgan, merosni o'rganish va ta'limga tatbiq etish bo'yicha takliflar berilgan.

Kalit so'zlar: naqqoshlik, naqsh, hududiy maktab, uslub, islamiy, girih, kolorit, kulolchilik bezagi.

Mavzuning dolzarbligi. Naqqoshlik o'zbek xalq amaliy bezak san'atining eng qadimiy va keng tarqalgan turlaridan biri bo'lib, me'moriy obidalar, turar joylar va uy-ro'zg'or buyumlari bezagida asrlar davomida yetakchi o'rin tutib kelgan. Naqshda xalqning tabiat haqidagi tasavvurlari, ezgu tilaklari va go'zallik haqidagi qarashlari ramziy shaklda ifodalanadi [2; 3].

So'nggi yillarda hunarmandchilikni qo'llab-quvvatlash davlat siyosati darajasiga ko'tarildi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 17-noyabrda PF-5242-son Farmonida milliy hunarmandchilik, xalq badiiy va amaliy san'atini rivojlantirish, «Usta-shogird» maktablari faoliyatini takomillashtirish asosiy yo'nalishlar qatorida belgilangan [1]. Bu vazifa har bir hududiy maktab uslubini aniq bilishni talab qiladi, aks holda naqshlar bir xillashib, an'ananing o'zi boy berilishi mumkin.

Naqqoshlik maktablari L.I. Rempel, S.S. Bulatov, Q. Qosimov, I. Azimov asarlarida yoritilgan [2; 4; 5; 6]. Biroq biz o'rgangan manbalarda maktablar ko'proq alohida-alohida tavsiflanadi, ularni yagona mezonlar asosida solishtirish va shu hududdagi kulolchilik bezagi bilan bog'lab o'rganishga kam e'tibor qaratilgan.

Tadqiqot maqsadi – O'zbekistondagi naqqoshlik maktablarining uslubiy o'ziga xosligini yagona mezonlar asosida qiyosiy tahlil qilish va uning hududiy kulolchilik bezagi bilan aloqadorligini ko'rsatishdan iborat. Tadqiqotda qiyosiy-tipologik va badiiy-uslubiy tahlil usullaridan foydalanildi. Solishtirish uchun to'rt mezon tanlandi: rang tizimi, yetakchi naqsh turi, kompozitsiya qurilishi va pardozi usuli.

Asosiy tahlil. O'zbek naqqoshligida naqshlar tuzilishiga ko'ra o'simliksimon (islamiy), handasiy (girih) va ularning qo'shilishidan hosil bo'lgan

murakkab turlarga bo'linadi [2; 4]. Bu turlar barcha maktablarda uchraydi. Maktablar bir-biridan naqshning qanday rangda, qanday zichlikda va qaysi usulda ishlanishi bilan farq qiladi.

VIII asrdan boshlab devoriy suratlardagi jonli mavjudotlar tasviri o'rnini o'simliksimon va handasiy naqshlar egalladi, Temuriylar davrida esa naqqoshlik yuksak darajaga ko'tarildi [8, 1274-b.]. Hududiy maktablar XIX asr – XX asr boshlarida Farg'ona vodiysi shaharlari, Buxoro, Samarqand, Xiva va Toshkentda aniq ko'rinish olgan, XX asr o'rtalarida esa qayta jonlanib, yanada rivojlangan [6; 8, 1275-b.].

Toshkent maktabi. Bu maktab naqshlari rang tuslarining nozikligi, yashil, havorang hamda oltinsimon jigarrang kolorit bilan ajralib turadi. Naqsh unsurlari xilma-xil, pardoza ko'proq targ'il usuli qo'llanadi [8, 1275-b.]. Olimjon Qosimjonov, Yoqubjon Raufov, Jalil Hakimov kabi ustalar 1947-yilda qurib bitkazilgan Alisher Navoiy nomidagi opera va balet teatri binosini bezashda qatnashgan [8, 1275-b.]. Bizningcha, vazmin va mayin kolorit bu naqshni keng jamoat binolari interyeriga ayniqsa mos qiladi.

Farg'ona (Qo'qon) maktabi. Farg'ona naqshlarida zamin bo'shliqlari islimiy gul va novdalar bilan mohirona to'ldiriladi, to'q va qarama-qarshi (kontrast) ranglar kompozitsiyaga ulug'vorlik bag'ishlaydi. Gul va barglarning pardozi ko'proq yedirma usulida, ya'ni rangni asta-sekin och tusga o'tkazib bajariladi. Maktabning markazi Qo'qon bo'lib, Norqo'zi Nurmatov, Saidmahmud Norqo'ziyev, Saidahmad Mahmudov kabi ustazodalar uning an'alarini avloddan avlodga yetkazib kelgan [8, 1275-b.]. Qo'qondagi Xudoyorxon o'rdasi xonalarining naqshinkor shiftlari shu maktabning XIX asrga oid yetuk namunasi [6].

Xorazm (Xiva) maktabi. Xorazm naqshlari asosan novdaning aylana, spiralsimon harakatiga qurilgan murakkab islimiylardan iborat. Ranglar soni cheklangan: odatda uch-to'rt rang ishlatiladi, zamin havorang-yashil, novdalar oq, pardozi chiziqlari esa qora rangda bo'ladi. Egiluvchan madohil shakllari ko'p uchraydi [8, 1276-b.]. Maktabning yirik vakili Abdulla Boltayev naqqoshlik bilan birga koshinpazlik va misgarlikda ham ijod qilgan [8, 1275-b.]. Bu hol Xorazmda turli hunarlar bezagi yagona naqsh tizimiga tayanganini ko'rsatadi.

Buxoro maktabi. Buxoro naqshlari kompozitsiyaning mukammalligi, girih, o'simliksimon va aralash naqshlarning yorqin ranglarda ishlanishi bilan ajralib turadi. Yirik namoyon kompozitsiyalar, kitoba va mehrob shaklidagi naqshlar ko'p qo'llanadi [8, 1276-b.]. XVI asrga oid Baland masjid va Xo'ja Zayniddin xonaqosi bezagida zarhal naqsh keng ishlatilgani [8, 1274-b.] maktabning serhasham uslubi chuqur tarixiy ildizga ega ekanini bildiradi.

Samarqand maktabi. Samarqand naqshlari umumiy tuzilishiga ko'ra Toshkent va Farg'ona naqshlariga yaqin turadi. Ularni zangori-yashil tuslarning ko'pligi, o'simliksimon unsurlar bilan boyitilgan murakkab girihlar va yedirma pardozi ajratib turadi [8, 1276-b.]. Maktablarning asosiy belgilari 1-jadvalda umumlashtirildi.

O‘zbekiston naqqoshlik maktablarining uslubiy belgilari

Maktab	Rang tizimi	Yetakchi naqsh va kompozitsiya	Pardoz, ijro usuli
Toshkent	Nozik, mayin tuslar: yashil, havorang, oltinsimon jigarrang	Unsurlari xilma-xil islamiy va girih naqshlar	Targ‘il pardoz
Farg‘ona (Qo‘qon)	To‘q, qarama-qarshi (kontrast) ranglar	Zamin bo‘shliqlarini to‘ldiruvchi islamiy gul va novdalar	Yedirma pardoz
Xorazm (Xiva)	Uch-to‘rt rang: havorang-yashil zamin, oq novda	Aylana, spiralsimon novdali islamiy; madohil shakllari	Qora chiziqli pardoz
Buxoro	Yorqin ranglar, zarhal	Girih, islamiy va aralash naqshlar; namoyon, kitoba, mehrob shakllari	Zarhal berish an‘anasi
Samarqand	Zangori-yashil tuslar ustun	O‘simliksimon unsurli murakkab girihlar	Yedirma pardoz

Manba: [8, 1274–1276-b.] asosida muallif tomonidan tuzilgan.

Naqqoshlik va kulolchilik bezagining mushtarakligi. O‘zbekiston kulolchiligi ham mahalliy maktablarga bo‘linadi, ular sirli sopol buyumlarning shakli, naqshi va rangi bilan farqlanadi. Rishton va Xorazm kulollari ishqoriy sir ostida oq zaminga lojuvard va firuza ranglarda naqsh ishlaydi, G‘ijduvon, Shahrisabz kabi markazlarda esa qo‘rg‘oshinli sir ostida sarg‘ish, jigarrang va yashil tuslar ustun turadi [7].

Solishtirish shuni ko‘rsatadiki, Xorazmda naqqoshlik va kulolchilik koloriti juda yaqin: har ikkisida sovuq ko‘k-yashil tuslar, oq rang va aniq kontur chizig‘i yetakchilik qiladi. Lagan markazidagi turunj, chetidagi hoshiya va zaminni to‘ldiruvchi islamiy novda shift naqshidagi kompozitsiya qoidalarining buyum sathiga ko‘chirilgan ko‘rinishidir. Naqqosh ustalar bir necha hunarni birga egallagani [8, 1275-b.] bu yaqinlikning sababini tushuntiradi.

Farg‘ona vodiysida rang yechimi boshqacha: Qo‘qon naqqoshligi to‘q kontrast ranglarga, Rishton kulolchiligi ko‘k-firuza tuslarga tayanadi. Ammo islamiy novda, gul va barg unsurlari hamda zaminni zich to‘ldirish odati ikkalasida ham saqlanadi. Demak, kulolchilik maktabining bezak tizimini to‘liq tushunish uchun shu hududdagi naqqoshlik uslubini ham bilish zarur.

Ilmiy natijalar. Tahlil quyidagi natijalarni berdi:

1. Naqqoshlik maktablarini farqlash uchun to‘rt mezon taklif etildi va ular asosida beshta maktabning qiyosiy tavsifi tuzildi (1-jadval).

2. Naqsh turlari (islamiy, girih) barcha maktablar uchun umumiy ekani, o‘ziga xoslik esa ularning rangi, zichligi va ijro usulida namoyon bo‘lishi ko‘rsatildi.

3. Maktablar kolorit bo‘yicha shartli ravishda ikki guruhga ajratildi: mayin va sovuq tuslarga tayanuvchi (Toshkent, Xorazm, Samarqand) hamda to‘q, yorqin va kontrast ranglarga tayanuvchi (Farg‘ona, Buxoro) maktablar.

4. Naqqoshlik va kulolchilik bezagi yagona hududiy naqsh tizimiga tayanishi, bu yaqinlik Xorazm misolida ayniqsa yaqqol ko‘rinishi asoslandi.

Xulosa va takliflar. O‘zbekiston naqqoshlik maktablari umumiy naqsh merosiga tayangan holda har biri o‘z rang tizimi, kompozitsiya odati va pardozi usulini yaratgan. Bu farqlarni aniq mezonlar bilan tavsiflash merosni saqlash, obidalarni ta‘mirlash va yosh ustalarni tayyorlashda amaliy ahamiyatga ega. Shundan kelib chiqib, quyidagilar taklif etiladi:

– naqqoshlik va kulolchilik maktablari naqshlarining yagona mezonlar asosida tuzilgan elektron katalogini yaratish;

– amaliy san‘at ta‘lim yo‘nalishlarida hududiy maktablar uslubini qiyosiy o‘rganish mashg‘ulotlarini «Usta-shogird» maktablari bilan hamkorlikda o‘tkazish;

– tarixiy obidalarni ta‘mirlashda har bir obida mansub bo‘lgan maktabning rang tizimi va pardozi usuliga qat’iy amal qilish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 17-noyabrdagi «Hunarmandchilikni yanada rivojlantirish va hunarmandlarni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi PF-5242-son Farmoni // lex.uz.

2. Bulatov S.S. O‘zbek xalq amaliy bezak san‘ati. – Toshkent: Mehnat, 1991. – 384 b.

3. Bulatov S.S., Shabaratov P.P., Rasulov M.A. Naqqoshlik: o‘quv qo‘llanma. – Toshkent: Iqtisod-moliya, 2010. – 368 b.

4. Qosimov Q. Naqqoshlik. – Toshkent: O‘qituvchi, 1982.

5. Azimov I. O‘zbekiston naqshu nigorlari. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san‘at nashriyoti, 1987.

6. Ремпель Л.И. Архитектурный орнамент Узбекистана. – Ташкент: Гослитиздат УзССР, 1961.

7. Рахимов М.К. Художественная керамика Узбекистана. – Ташкент: Изд-во АН УзССР, 1961.

8. Ma‘murov A.A. O‘zbekiston naqsh-u-nigorlarining qiyosiy tahlili // Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2022. – Vol. 2, Issue 12. – B. 1273–1277